

2011 Libya Krizi ve Avrupa Birliği'nin Askeri M¼dahale Girişimi***2011 Libyan Crisis and the Military Intervention Attempt by the European Union**

Özlem MADAK, Aydın Menderes Üniversitesi, T¼rkiye, ozlem.madak@adu.edu.tr

Orcid No: 0000-0002-2185-4932

Ebru GENÇALP, Aydın Menderes Üniversitesi, T¼rkiye, ebru.gencalp@adu.edu.tr

Orcid No: 0000-0001-5759-0492

z: İkinci D¼nya Savaşı sonrası yeniden şekillenen d¼nyada bölgesel rg¼tlere duyulan ihtiyaç artmış; bu durum Avrupa için de geçerli olmuştur. Ekonomik, siyasi ve askeri birliğe ulaşma çabaları kurulduğu g¼nden beri devam etmekte olan Avrupa Birliği'nin, ekonomik birlik sağlama konusunda elde etmiş olduğu başarıyı siyasi ve askeri alanda aynı oranda gerçekleştiremediği gr¼lmektedir. Bug¼ne kadar yaşanan uluslararası krizlerin çoğunda Avrupa Birliği'nin, ortak dış politika retemeyerek özellikle g¼venlik ve savunma alanlarında ortak tutumlar geliştirmemiş olması Birlik'in hem bölgesel hem k¼resel boyutta etkili ve g¼¼ bir g¼venlik aktör¼ haline gelmesini engellemektedir. Avrupa Birliği'nin ilgi alanına sadece Avrupa kıtasındaki ülkeler d¼hil değildir. Avrupa g¼venliđine etki edebilecek her bölge Avrupa Birliği açısından önem teşkil etmektedir. 2010 yılı sonunda Tunus'ta başlayan ve Arap Baharı olarak nitelendirilen halk hareketleri, kısa s¼rede sıçradığı Libya'da rejim değişikliği ve Muammer Kaddafi'nin ld¼r¼lmesi ile sonuçlanmıştır. Diğer uluslararası rg¼tler gibi Avrupa Birliği de Libya'da yaşanan s¼rece d¼hil olmuş ve çeşitli politikalar üretmemiştir. Geçmişte Libya ile genelde ye ülkelerin ticari ilişkileri boyutunda teması olan Avrupa Birliği, Libya Krizi'nde Ortak Dış Politika ve G¼venlik Politikası açısından ortak bir tutum izleyememiştir. Bu alışmada, Avrupa Birliği'nin Arap Baharı s¼recinin bir parçası olan Libya Krizi'ndeki tutumu incelenmiştir. Askeri operasyonun NATO'ya devredildiği ana kadar gelişen olaylar başlıca aktörler açısından detaylıca irdelenmiştir. Öncelikle Avrupa Birliği'nin Libya Krizi'ne yönelik kurumsal tutumu incelenmiş ve ardından Birleşik Krallık, Fransa, Almanya ve İtalya'ya odaklanarak ye ülke tutumları etraflıca ele alınmıştır. Çalışmada, adı geçen ye ülkelerin tutumları karşılaştırmalı bir biçimde analiz edilmiştir. ye ülkelerin s¼reci birbirinden farklı değerlendirmesi sonucunda AB, askeri operasyonu bağımsız olarak gerekleştirmeyerek NATO'ya devretmiştir. alışmada Avrupa Birliği'nin operasyonu tek başına gerekleştirmeme sebepleri ortaya konmaya alışılmıştır.

Anahtar Szc¼kler: Avrupa Birliği, ODGP, Arap Baharı, Libya Krizi, G¼venlik

JEL Sınıflandırması: F51, F53, F54, F55, D74

Abstract: Regional integrations became a global essentiality following the end of the World War II and Europe experienced this necessity, too. The European Union has developed in economic, political and military integrity and achieved remarkable economic unity. However, the same success has not been reflected in political and

* Bu alışma "2011 Libya Krizi ve Avrupa Birliği'nin Askeri M¼dahale Girişimi" başlıklı tezden t¼retilmiřtir.

Makale Gemişi / Article History

Başvuru Tarihi / Date of Application : 12 Aralık / December 2019

Kabul Tarihi / Acceptance Date : 8 Mart / March 2020

military domains. With regard to political and military integrity, the European Union has failed to present a common foreign policy making and defence mechanism within itself when facing the international crisis since its foundation, which has rendered its capacity to evolve into not only an effectively regional but also a global security actor. Interests of the European Union have always gone beyond its physical borders. Regions that may have impact upon the security of Europe weighs a valuable asset for the European Union. Civil uprisings that began in Tunisia in 2010, the Arab Spring, had an impact on Libya as a result of which the leader Muammer Kaddafi was killed and the regime changed. Like the other international organizations, the European Union played its role during the process and tried to impose its policies on Libya. In the past, the members performed only individual trade relations with Libya rather than integrally; furthermore, the European Union failed to draw a common framework in terms of Common Foreign and Security Policy. In this study reactions of the European Union to the Libyan Crisis as a part of the Arab Spring has been investigated. We give a detailed review of actors presenting significant contributions during the events that occurred until the intended military intervention was replaced by NATO. The present study focuses on the attitudes of the United Kingdom, France, Germany and Italy as well as the integral role of the European Union. The Union failed to perform a military intervention due to the distinctive evaluations of abovementioned four actors. The study tries to give insights of the failure of the European Union military intervention by presenting the findings resulting from the comparison of the attitudes portrayed by the beforementioned actors.

Keywords: The European Union, CFSP, The Arab Spring, Libyan Crisis, Security

JEL Classification: F51, F53, F54, F55, D74

1. Giriş

Avrupa Birliği (AB) kurulduğu günden bu yana sadece sınırları içerisinde cereyan eden olaylarla değil diğer coğrafyalarda olup bitenlerle de ilgilenmektedir. AB açısından güvenlik ve savunma boyutu çerçevesinde önem teşkil eden bölgelerden bir tanesi de Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesi'dir. Bu bölge kendine has özellikleri dolayısıyla ile her zaman Avrupa'nın dikkatini çekmiş bir alandır. Jeopolitik önemine ek olarak sahip olduğu zengin yeraltı kaynakları dünyanın bu bölgesini diğer ülkelerin gözünde her daim kontrol edilmesi gereken yerler haline getirmiştir. Bölge genelinde görülen otoriter rejimlerin demokrasiye ters düşen uygulamaları sebebiyle halkın çoğunluğu sahip olunan zenginlikten faydalanamamıştır (Prashad 2012, 118). Bu durumun uzun süre devam etmesinde dışsal etmenlerin de rolü olmuştur. Bu bölgeyi kontrol altında tutabilmek ve zenginliklerinden pay alabilmek adına bölgede hüküm süren tek adam tarzı rejimler bölge dışı güçlü aktörlerce el altından ya da açıkça desteklenmekteydi. 2010 yılının sonunda patlak veren Arap Baharı, bölge ülkelerinde uzun zamandır birikmiş olan olumsuzlukların bir sonucudur. Demokrasi ve reform taleplerinin görmezden gelinmesine ek olarak adam kayırmacılık, yolsuzluk, rüşvet gibi birtakım sosyal yozlaşma belirtilerinin artması, işsizlik oranlarının yükselmesi, hayat pahalılığına bağlı olarak yaşam kalitesinin düşük olması gibi etmenler bölge halkını olumsuz etkilemiştir (Sadıki 2012, 287).

Aralık 2010'da Tunus'ta başlayan ayaklanmalar hızla diğer Arap ülkelerine sıçramış, kısa sürede tüm bölgeyi etkisi altına almıştır. 15 Şubat 2011'de olayların etkisi Libya'da da görülmeye başlanmış, ardından bu ülkedeki durum bir siyasi krize oradan da kabileler arası bir iç savaşa dönüşmüştür. Kırk iki yıldır kesintisiz bir biçimde kendi koyduğu kurallarla ülkeye hükmeden Muammer Kaddafi, dış aktörlerin de desteği ile muhaliflerce iktidardan düşürülmüş ve 20 Ekim 2011'de öldürülmüştür. Libya Krizi'ne müdahil olan bölge dışı aktörler arasında AB de bulunmaktaydı. İlk önce rejim güçlerince sivillere uygulanan şiddetin durdurulması

çağrısında bulunan AB, krizin ilerleyen günlerinde Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP) kapsamında bunu sağlamak adına askeri bir hava operasyonu planlamıştır.

Bu çalışmada öncelikle AB'nin kurumsal açıdan Arap Baharı'nın bir parçası olan Libya Krizi'ni nasıl ele aldığı incelenmiştir. Ardından, seçilen dört üye ülkenin askeri müdahale kararına farklı yaklaşımları irdelenmiştir. Bu çalışma, AB'nin hangi sebeplerden dolayı Libya'ya askeri müdahaleyi bağımsız olarak gerçekleştiremediği sorusunun cevabını ortaya koyma amacını taşımaktadır.

2. Arap Baharı ve Libya'daki Yansımaları

2.1. Arap Baharı

“Arap Baharı”, Ortadoğu bölgesinde halkın iktidarı elinde tutan baskıcı ve otoriter rejimlere karşı sesini yükseltmeye başlamasıyla ortaya çıkmış olan ayaklanmalara verilen addir. Bölge üzerinde bulunan birçok ülkede düzenlenen protesto gösterilerine halk tarafından büyük çapta katılım sağlanmış ve bu hareketler kimi ülkelerde rejim değişikliğine gidilmesine kimi ülkelerde ise iç savaşa ve hatta dış kaynaklı askeri müdahalelere sebep olmuştur. İlk olarak Aralık 2010'da Tunus'ta patlak veren olaylar, bölge ülkelerinin çoğunda yaşanmakta olan siyasi, sosyal ve ekonomik sıkıntılar ortak olduğundan, takip eden aylarda diğer bölge ülkelerine de sirayet etmiştir. Mısır, Bahreyn, Suriye, Yemen gibi ülkelerde olaylar isyanlar şeklinde görülürken, Cezayir, Irak, Ürdün, Fas, Umman'da büyük protestolar yaşanmış, Kuveyt, Lübnan, Moritanya, Suudi Arabistan, Sudan ve Batı Sahra'da ise daha küçük çaplı gösterilerle sınırlı kalmıştır (Doğan ve Durgun 2012, 62).

Ancak bu toplumsal tepkinin arka planında halk hareketlerinin hazırlayıcısı olarak hem içsel hem de dışsal faktörler bulunmaktadır. İçsel faktörlerden öne çıkanlar tek-adam rejimlerinin uyguladığı yoğun baskının halk üzerinde yarattığı psikolojik çöküntü, rantiyeci devlet özelliğinin halk üzerindeki olumsuz etkileri, sosyal ve ekonomik yetersizliklerin günlük yaşamı olumsuz etkilemesi, sivil toplum kuruluşlarının olmayışı (Sadiki 2012, 287), hukuk sistemlerinin iktidar sahiplerince yönlendiriliyor olması, artan teknolojik bilinçlenme ile sosyal medyanın özellikle genç kesimi etkilemesidir (Perthes 2011, 81). Örneğin Suriye devlet başkanı Hafız Esad bir darbe ile göreve geldiği 1970 yılından öldüğü 2000 yılına kadar kesintisiz devlet başkanlığını sürdürmüştür. Libya'da Muammer Kaddafi iktidarı da bir darbe ile 1960 yılından 2011 yılına değin kesintisiz bir biçimde tek adam iktidarı olarak kırk iki yıl devam etmiştir. Benzer şekilde Mısır, 1981 yılından Arap Baharı'nın gerçekleştiği 2011 yılına kadar geçen otuz yıl boyunca Hüsnü Mübarek tarafından otokratik bir rejimle idare edilmiştir.

Arap ülkeleri demokratikleşme sürecini sağlıklı bir şekilde yaşamamış, patrimonyal¹ iktidar yapılarına sahip, genelde rantiyeci devlet özelliği gösteren ülkelerdir. Tek bir doğal kaynağın getirilerine dayanan bir ekonomi sistemi kurulması anlamına gelen bu rantiyeci devlet kavramı genelde petrol zenginliği yüksek olan Arap ülkeleri için kullanılmaktadır (Bilgen 2010, 27). Libya bu devlet tipine verilecek en iyi örneklerden biridir. 1959 yılında ülkede petrolün bulunması ile beraber rantiyeci devlet özelliğine bürünmüş olan Libya'nın toplam gelirleri içerisinde Avrupa'ya satmakta olduğu ham petrol ve doğal gaz gibi yeraltı kaynakları en önemli kalemi oluşturmaktadır. Rantiyeci devlet tipinde genelde yönetici ve çevresindeki elitler ülkedeki kaynakların dışarıya pazarlanması ile gelen zenginlikten faydalanan yegâne kesim

¹ Patrimonyal: Latincedeki *patrimonium* kelimesinden türetilmiştir. Baba tarafından intikal eden mülk, miras anlamlarını taşımaktadır. Bütün siyasal ve idari yapının idarecinin tekelinde olduğu bir iktidar tipini temsil etmektedir. İktidar sahibi olan kişi ülkeyi devleti ve tebaasını babadan kalmış bir mülk gibi algılar ve dolayısı ile bunların kontrolü konusunda kendinden başka otorite tanımaz (İnalçık 2008, 248).

olmaktadır. Geniş halk kitleleri bu zenginlikten hiçbir surette fayda görmemektedir. (Prashad 2012, 119).

Weber'in üç temel otorite tipolojisine göre Arap ülkeleri geleneksel ve karizmatik otorite tiplerinin bir arada görüldüğü bir özellik sergilemektedir (Weber 2014, 52). Bölgede varlığını uzun zamandır sürdürmekte olan karizmatik "tek adam" tarzı yönetimlerin yarattığı sıkıntılar Arap Baharı sürecinin oluşmasına etki etmiştir. Hüsnü Mübarek Mısır'da, Zeynel Abidin Bin Ali Tunus'ta, Muammer Kaddafi ise Libya'da iktidarı darbe yolu ile ele geçiren liderlerdir. Batı kaynaklı demokrasi anlayışı bölgeye ithal edilmeye çalışılmış ancak buradaki içsel dinamikler ve bölgeye özgü nitelikler dışlanınca sağlıklı bir sonuca varamamıştır, hatta köktendinciliğin güçlenmesine zemin hazırlamıştır (Ağır 2006, 9).

Ayrıca bölge ülkelerinde hâkim olan nepotizm uygulamaları sebebiyle iç ve dış politikalar akraba, kabile, aşiret, klan bağları gibi ilişkilerin etkisiyle şekillenmekteydi. Bunun doğal bir sonucu olarak bölge ülkelerinde çoğulcu düşünce gelişmemiştir. Ayrıca sivil toplum kuruluşlarının olmayışı bir başka olumsuzluktur. Bu yokluk otoriter rejimlerin keyfi uygulamalarını kuvvetlendirmiştir. Toplum ile devlet arasındaki denetim mekanizması görevini gören bu kuruluşların olmayışı otoriter liderlere bir anlamda güç katmıştır (Ağır 2006, 8). Buna benzer şekilde, sindirme, hapis, sürgün gibi cezalarla muhalefetin güç kazanmasına izin verilmemesi, ulusal meclislerin bağımsız olarak çalışmalarının liderlerce sınırlandırılması, seçimlerin özgür irade ile değil sembolik olarak gerçekleşmesi gibi olumsuzluklar Arap ülkelerindeki ayaklanmaların iç siyasi zeminini hazırlamıştır. (Tanrıverdi Yaşar 2013, 22).

Yolsuzluk, rüşvet, adam kayırma gibi uygulamalar yüzünden sosyal, ekonomik, sağlık ve eğitim reformlarının vaat edildiği derecede gerçekleşmemiş olması halk üzerinde negatif bir etki bırakmıştır. Bunun sonuçlarından biri bölge ülkelerinde işsizlik oranlarının artması olmuştur. (Herd 2011, 104). Son yıllarda artan fiyatlarla beraber halkın az olan alım gücü daha da düşmüş, özellikle gıda fiyatlarının yükselmesi halk tarafından öfke ile karşılanmıştır (Prashad 2012, 26).

Arap Baharı sürecini sadece içsel sebeplere bağlamak doğru bir yaklaşım değildir çünkü içsel sebeplerin yanı sıra bölge üzerinde etkili olan dışsal faktörler de bulunmaktadır. Bölge dışı aktörlerin en önemlilerinden biri olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin Ortadoğu politikaları bölgedeki dinamikleri derinden etkilemiştir (Altunışık 2012). 11 Eylül 2001'de yaşanan uçak saldırıları hem ABD'nin güvenlik algısında hem de üretilen Ortadoğu politikalarında değişimlere sebep olmuştur. Bu tarihten sonra ABD dış politikası daha müdahaleci bir biçimde yapılmaya başlanmıştır. Ayrıca terör mücadelesi sadece ABD sınırları içerisinde kalmayıp tüm dünyayı kapsamaya başlamıştır (Gençalp 2004, 87). Ağustos 2003'te Ulusal Güvenlik Danışmanı sıfatıyla Condoleezza Rice Washington Post'ta çıkan "Ortadoğu'yu Dönüştürmek" adlı makalesinde Ortadoğu'da siyasi ve ekonomik özgürlük bulunmadığı için bu coğrafyada gerilim, şiddet ve terörün oluştuğunu öne sürmüştür. Aynı makalede bölge dâhilindeki yirmi iki ülkede dönüşüm sürecine gidileceğini ifade etmiştir (Rice 2003). Bu dönüşümün bir ayağını demokratikleştirme uygulamaları oluşturmaktadır. Ancak olumlu bir sonuç çıkmamıştır çünkü ABD'nin getirmeye çalıştığı demokrasi kültürel kökenini kendi iç dinamiklerinden alan bir özelliğe sahipken bölge ülkelerinin kendine özgü yapılarını hiçe saymaktaydı. Böyle olunca seçimler göstermelik birer olaya dönüşmüş, siyasi temsil sağlıklı bir zemine oturtulamamıştır. Seçme ve seçilme hakkını büyük ölçüde kullanamayan halkın gözünde siyasi iktidarlar güvenilirliğini yitirme noktasına gelmiştir. (Volpi 2004, 1065). Kısacası, Büyük Ortadoğu Projesi dâhilinde atılan adımların uzun vadede etkileri Arap Baharı'na temel teşkil etmiştir.

2.2. *Arap Baharı'nın Libya'daki Yansımaları*

Tunus'ta seyyar bir satıcının fitilini ateşlediği toplumsal protesto ve reform istekleri uzun bir süredir Kaddafi tarafından yönetilmekte olan Libya'ya da doğal olarak sirayet etmiştir. 15 Şubat 2011 tarihinde Bingazi'de toplanan yaklaşık altı bin Libyalı değişim ve reform isteklerini dile getirmek için sokaklara çıktığında güvenlik güçlerini karşılarında bulmuş ve çıkan çatışmalarda yüzlerce insan hayatını kaybetmiştir (BBC 2011). Gösteriler kısa sürede diğer şehirlere de sıçrayarak Arap Baharı'nın Libya ayağını oluşturmuştur. Kaddafi yapılması muhtemel gösterilere güvenlik güçleri tarafından oldukça sert bir şekilde tepki verileceğini daha olaylar başlamadan önce duyurmuştur. Akabinde 17 Şubat'ta 'Öfke Günü' adı verilen dönüm noktası ile Libya'da rejim karşıtı ayaklanmaların fitili ateşlenmiştir.

21 Şubat 2011 günü Birleşmiş Milletler (BM) Genel Sekreteri Ban Ki-Moon, Kaddafi'ye bağlı askeri birliklerin gösterici siviller üzerine uçak ve helikopterlerle saldırdığı haberleri karşısında duyduğu kızgınlığı ifade ediyordu. Bunun üzerine Libya'nın BM temsilcileri Kaddafi'nin görevi bırakması gerektiği yönünde açıklamalarda bulundular. Ertesi gün Kaddafi bizzat konuşma yaparak şehit olana kadar görevini bırakmayacağını ve Trablus'u ne olursa olsun terk etmeyeceğini duyurdu (Bölme vd. 2011b, 48). Tüm bu yaşananların arasında ülkedeki en güçlü aşiretlerden biri olan Warfalla'lar artık Kaddafi'ye destek vermeyeceklerini bildirdiler. Onları hızla başka kabileler takip etti ve Kaddafi güçleri birçok şehirde gücünü ve etkisini kaybetmeye başladı (Ayhan 2011, 13). Kaddafi'ye yakın isimlerden bazıları da istifa etti. Örneğin İçişleri Bakanı Abdülcelil ve bir diğer önemli isim olan Abdülfettah Yunus da askerleri ile birlikte Kaddafi güçlerinden ayrılmış, görevlerini bırakarak isyancı güçler tarafına geçmiştir (Brahimi 2011, 617). İronik olan şudur ki bu isimler hemen akabinde kurulacak olan ve Prashad tarafından "isyanın siyasal kolu" olarak adlandırılan Ulusal Geçiş Konseyi'nin (UGK), çekirdeğini oluşturacak olan isimlerdir (Prashad 2012, 160). 26 Şubat 2011 gününe gelindiğinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK), Libya'daki durumu görüşerek yirmi sekiz maddeden oluşan 1970 Sayılı Karar'ı çıkarmış ve Kaddafi Ailesi'ne yönelik yaptırım kararı aldığını açıklamıştır. BM adına atılan bu ilk adımın yeterli olmadığı ilerleyen günlerde çatışmaların hızlanması ile görülmüştür.

Muhafif güçler ile Kaddafi yanlılarının çatışmaları devam ederken 10 Mart 2011 tarihinde Arap Ligi, BM'ye Libya'nın Uçuşa Yasak Bölge (No-Fly Zone) ilan edilmesi yönünde çağrıda bulunmuştur. Aynı gün Fransa bir açıklama yaparak UGK'yı resmen tanıdığını ilan eden ilk ülke olmuştur. Tepki olarak Kaddafi hemen Fransa ile ilişkileri dondurduğunu açıklamıştır. 17 Mart'ta BMGK tarafından alınan 1973 Sayılı kararla Libya uçuşa yasak bölge ilan edilerek şiddetin son bulması çağrısı bir kez daha yinelenmiştir. Buna istinaden 19 Mart 2011 günü Fransa, Birleşik Krallık ve ABD tarafından kurulan koalisyonca Kaddafi güçlerine karşı hava saldırıları başlatılmıştır (Özgen 2016, 165).

Muhafiflerin Doğu Libya'yı ele geçirmesinden sonra UGK güç kazanarak bundan sonraki dönemde söz sahibi olan ve uluslararası toplumca muhatap kabul edilen yapı haline geldi. 23 Ağustos 2011 günü Kaddafi yanlılarının Trablus'tan çıkarılması ile "Cemahiriyye" yönetimi son bulmuş oluyordu (Brahimi 2011, 620). Kaddafi, doğum yeri olan Sirte kentinde muhafiflerce 20 Ekim 2011 tarihinde yakalanarak öldürüldü ve böylece Libya tarihinde kırk iki yıl süren Kaddafi dönemi kapanmış oldu (Fraihat 2016, 23).

Yukarıda aktarılan olaylar zincirine bakıldığında, Libya'da çok kısa bir sürede sivil can kayıplarının artması yüzünden, olayların Tunus ve Mısır'da yaşananlardan çok daha farklı seyredebileceği ihtimali ortaya çıkmıştır. Ardından Libya'da "yumuşak bir geçiş süreci" olamayacağı, çatışmaların bir krize hatta iç savaşa dönüştüğü görülmektedir. Devreye giren

yabancı ülkeler ve uluslararası örgütler de hesaba katıldığında Libya olaylarının diğer Arap Baharı hareketlerinden bariz bir biçimde ayrıldığı açıktır. Bu noktada artık Arap Baharı, Prashad'ın deyiimiyle “Libya’da kışa dönmüştür” (Prashad 2012, 12). Bunun sonucunda can kayıpları artmaya başlamış ve savaştan en çok etkilenen kesim siviller olmuştur (Human Rights Watch 2012).

3. Avrupa Birliği'nin Libya Krizi'ne Yönelik Askeri Müdahale Girişimi

Arap Baharı sürecinde protestoların başladığı andan itibaren uluslararası toplumun dikkati de bu bölgeye yönelmiştir. BM, AB, Arap Ligi, Afrika Birliği, İslam Konferansı Örgütü, NATO gibi önemli uluslararası örgütler de konuya müdahil olma gereği duymuştur.

3.1. AB ve Libya Krizine Yönelik Tutumu

AB, Libya'daki olayların ilk başladığı andan itibaren durumu dikkatle takip etmeye başlamıştır. Arap Baharı ve özellikle Libya Krizi, AB'nin Lizbon Anlaşması sonrası karşı karşıya kaldığı ilk önemli krizdi. Howorth'e göre “AB hedeflerine ulaşma yolunda siyasi enstrümanların yanına sert gücü de katmalıdır. AB insan hakları, insan güvenliği, uluslararası kuruluşların verimli işleyişi ve uluslararası hukukun öne çıkması için normlara dayalı çok yönlü siyasi çabalarına devam ederken bir yandan da bu hedeflerin gerçekleşmesi için önemli derecede sert güce ihtiyaç duymaktadır” (Howorth 2010, 465). Tam da bu görüşlerin öne sürüldüğü bir zamanda patlak veren Arap Baharı, AB için bahsi geçen sert gücün kullanımı açısından önemli bir sınav olabilirdi.

Bu anlamda Libya olayları, 2009'da yürürlüğe girmiş ve ODGP adına beklentileri yükseltmiş olan Lizbon Antlaşması'nın gerçekte bu beklentilere cevap verip veremeyeceğini de gösterecek bir nitelik kazanmıştı (Menon 2011, 86). Birlik adına ilk tepki 20 Şubat 2011 tarihinde Ortak Dış ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton tarafından yapılan açıklamadır. Açıklamada AB'nin gelişmelerden duyduğu endişe dile getirilerek Libya'da yaşananların AB için önemli olduğunun altı çizilmiştir. Akabinde 23 Şubat 2011 tarihli bir diğer beyanatta AB-Libya Çerçeve Antlaşması görüşmelerinin askıya alındığı yine Ashton tarafından ilan edilmiştir. Ayrıca İtalya'nın resmi talebi üzerine FRONTEX (Avrupa Sınır ve Sahil Güvenlik Ajansı) tarafından Birleşik Sınır Operasyonu Hermes düzenlenmiştir. Söz konusu operasyon ile Kuzey Afrika kaynaklı göçmen hareketlerinin yönetimine yardımcı olunması, hava ve deniz yolu aracılığıyla sınır yönetiminin sağlanması, aynı zamanda da uluslararası korumaya ihtiyaç duyan sığınmacıların tespit edilmesi amaçlanmıştır.

28 Şubat 2011 tarihinde AB Konseyi Libya için BM tarafından alınan 1970 sayılı yaptırım kararını destekler nitelikte bir karar almış ve BM tarafından uygulanacak yaptırımların AB tarafından da titizlikle uygulanmasına karar vermiştir (Koenig 2011, 14). Bu kararların alınmasında Birleşik Krallık ve Fransız delegasyonlarının payı büyük olmuştur.

Avrupa Konseyi 11 Mart 2011 günü Libya'daki gelişmeleri görüşmek üzere olağanüstü bir toplantı yapmıştır (Lindström ve Zetterlund 2012, 51). AB Konseyi Başkanı Van Rompuy, Libya'da bir soykırım gerçekleşmek üzereyken AB'nin bunu bir kenarda seyredemeyeceğini belirtmiştir. Toplantıda Sarkozy ve Cameron tarafından ortaklaşa dile getirilen askeri operasyon seçeneğini ele alınmıştır (European Council 2011, 13). Birçok üye ülke farklı sebeplerden dolayı teklife karşı çıkmış ve oybirliğine ulaşılamamıştır. Örneğin Polonya Dışişleri Bakanı Radoslaw Sikorski Libya'daki gelişmeleri “Libya'nın içişleri” olarak nitelemiş ve Başbakan Donald Tusk, Avrupalı liderleri tutarsız davranmakla suçlamıştır. Polonya'nın Libya'daki rejim değişikliğine destek verdiğini ancak askeri operasyonun parçası olmak istemediklerini

belirtmiştir (Reuters 2011b ve BBC 2011). Estonya da benzer şekilde askeri operasyona karşı çıkmıştır. Estonya Cumhurbaşkanı Toomas Hendrik Ilves “Polonya ve Estonya despotik bir rejimi yıkmanın kolay olduğunu çok iyi bilmektedir ancak asıl zor olan yeni demokratik bir toplumu inşa etmektir. Polonya Libya’da ne yapılması gerektiğini istikrarın devamı adına diktatörleri destekleyenlerden daha iyi bilmektedir” diyerek Estonya’nın askeri operasyon seçeneğine temkinli yaklaşacağını işaretini vermiştir. İsveç de askeri güç kullanımından yana olmadığını beyan etmiştir. Ayrıca İsveç Başbakanı Carl Bildt “İsveç rejimleri değil devletleri tanır” diyerek Libya’da yeni kurulan UGK’yı tanıdığını bir gün önce beyan eden Fransa’yı eleştirmiştir (Louati 2011). Romanya Cumhurbaşkanı Traian Basescu askeri operasyon için doğru zaman olmadığını ve bunu sadece NATO’nun yapabileceğini belirtmiştir (Shrivastava 2011). Romanya gibi Bulgaristan da askeri operasyonun AB tarafından yapılmasına karşı çıkmıştır. Başbakan Boyko Borisov askeri operasyonu bir macera olarak değerlendirmiş ve Fransa ile Birleşik Krallık’ın operasyonu gerçekleştirmeyi petrol çıkarları için istediğini iddia etmiştir (Ruffin ve Mubangizi 2013, 76). Dolayısı ile tüm bu farklı görüşlerden sonra bir uzlaşmaya varılamamış ve operasyon kararı alınamamıştır. Ancak ortak görüş olarak AB’nin yeni kurulmuş olan UGK’ya her konuda destek vereceğinin altı çizilmiştir.

Olağanüstü Libya Zirvesi sonrasında yayınlanan deklarasyonda, AB’nin Arap Baharı çerçevesinde ortaya çıkan demokratik gösterileri dramatik değişimlere yol açma konusunda umut yaratan hareketler olarak değerlendirdiğinin altı çizilmiştir. Libya rejiminin sivil halka yönelik ağır insan hakları ihlalleri kınanarak BM’nin almış olduğu 1970 sayılı kararı desteklediğini bildirmiştir. AB Konseyi’nde Libya’da rejim güçlerinin sivillere yönelik askeri güç kullanımının kabul edilemez olduğu ifade edilerek bunun bir an önce durdurulması çağrısında bulunulmuştur. Konsey, Libya’daki sivillerin korunması amacı ile her türlü tedbirin acil bir şekilde alınması gerektiğini vurgulayarak AB üyesi ülkelerin tüm seçenekleri değerlendirmesinin şart olduğunu bildirmiştir. AB’nin bu konuda Arap Ligi, Afrika Birliği, BM ve diğer uluslararası kuruluşlarla birlikte çalışması gerektiğinin de altı çizilmiştir (European Council 2011, 30).

Aynı deklarasyonda Kaddafi rejiminin artık meşruluğunu yitirdiği ve bundan böyle AB’nin politik muhatabı olmadığı ifade edilmiştir. AB’nin bölgedeki rejim ve ona bağlı güçlerin ellerinde tuttuğu mülklerin yönetimi ile ilgili yaptırım kararı aldığı belirtilmiştir. Libya’da demokrasiye düzenli bir şekilde geçilmesi gerektiği ve AB’nin Bingazi’de yeni kurulmuş olan UGK’yı politik muhatap olarak kabul ederek destek vereceği de bu toplantı sonucunda açıklanmıştır. AB’nin Libya’ya hukuk çerçevesinde anayasal bir düzene geçiş konusunda her türlü desteği vermeye hazır olduğu ifade edilerek ülkede ekonominin yeniden yapılandırılması konusunda Libya halkından gelecek isteklere de cevap vermeye istekli olduğu bildirilmiştir (European Council 2011, 30).

11 Mart 2011 tarihli toplantıda ele alınan bir diğer konu da “göç” olmuştur. Libya’daki olayların bir sonucu olarak ortaya çıkan büyük çaptaki yasadışı göç durumunun da endişe verici boyutlara ulaştığı belirtilmiştir. AB’nin önceliğinin bölgedeki savaştan kaçmaya çalışan AB vatandaşları ve diğer ülke vatandaşlarının emin bir şekilde bölgeden uzaklaştırılması olduğu bildirilmiştir. (European Council 2011, 31).

19 Mart 2011 tarihinde Fransa Cumhurbaşkanı Nicholas Sarkozy’nin daveti ile toplanan Paris Zirvesi’nde Libya’daki gelişmeler görüşülmüştür. Zirveye Fransa dışında Birleşik Krallık, Almanya, İtalya, Polonya, Danimarka, Norveç, Belçika, Hollanda, Yunanistan, Irak, Katar, Ürdün, Fas, Birleşik Arap Emirlikleri, ABD, AB Konseyi Başkanı Van Rompuy, ODGP Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton ve Arap Ligi Genel Sekreteri Amr Musa katılmıştır (Reuters 2011a). Bu zirvede 11 Mart 2011 tarihli AB olağanüstü Zirvesi’nde alınan kararlar bir

kez daha vurgulanarak savaş suçlarının Uluslararası Savaş Suçları Mahkemesi'nce yargılanması gerektiğinin altı çizilmiştir. Ayrıca BM'nin almış olduğu 1973 sayılı karar gereğince Libya'da şiddetin durdurulması için gereken tüm tedbirlerin askeri seçenekler de dâhil olmak üzere uygulamaya konması gerektiği belirtilmiştir. AB'nin Libya'daki UGK'yı politik muhatap kabul edip, açık destek vereceğini ilan ettiği 11 Mart 2011 tarihli AB Konseyi toplantısının hemen akabinde gerçekleşen bu zirve ile ABD, Kanada, Avrupalı liderler ve Arap ülkelerinin liderleri Libya konusu özelinde işbirliği içerisinde hareket edeceklerinin işaretini vermişlerdir. Bu noktada dikkat çekici bir detayı belirtmek gerekir: Elize Sarayı'nda liderler Libya konusunu görüşürlerken Fransız Rafale ve Miraj tipi savaş uçakları Libya'ya yönelik hava operasyonlarına başlamışlardır.

Paris Zirvesi ardından 24-25 Mart 2011'de toplanan Avrupa Konseyi sonrasında bir deklarasyon daha yayınlayan AB, BM kararlarının ötesinde daha geniş bir yaptırım belgesi ortaya çıkarmıştır. (Adler-Nissen ve Pouliot 2014, 898). Bu belgede 11 Mart ve 19 Mart 2011 tarihli toplantılara atıfta bulunulmuştur. BM'nin aldığı 1973 sayılı karar uyarınca sivillerin korunması amacı ile başlatılan hava operasyonlarının şiddet son bulana kadar devam ettirileceği bildirilmiştir. Adı geçen iki toplantıda alınan kararlara tekrar vurgu yapılarak UGK'ya her türlü desteğin verileceği ve Arap Ligi gibi organizasyonların desteğinin çok kıymetli olduğunun altı çizilmiştir. AB'nin, BM'nin aldığı yaptırım kararını desteklediğini ve bundan daha kapsamlı birtakım yaptırımları uygulamaya koymaya kararlı olduğunu bildirmiştir. Ayrıca Libya'da petrol ve doğalgazdan gelen kazancın Kaddafi ve rejimine ulaşmaması için gereken tedbirlerin alınacağı belirtilmiştir (The European Council 2011, 39).

31 Mart 2011 tarihi AB'nin Libya Krizi çerçevesinde bilhassa önem taşımaktadır. Bu tarihte AB, AGSP kapsamında yaptığı tüm planlama ve askeri müdahale hazırlıklarına rağmen Libya operasyonunu NATO'ya devretmiştir. (NATO 2011). Bu tarihten itibaren AB daha sivil nitelikli çalışmalarla kriz yönetimi icra etmeye çalışmış ve askeri açıdan bir varlık gösterememiştir (Menon 2011, 88). Hava harekâtları NATO müttefiki ülkelerin katkıları ile 31 Ekim 2011 tarihine kadar devam etmiş, 20 Ekim'de Kaddafi doğum yeri olan Sirte kenti sınırları içerisinde ele geçirilerek muhaliflerce öldürülünce hava harekâtının son bulduğu ilan edilmiştir.

3.2. AB Üyesi Ülkelerin Libya Krizine Yönelik Tutumları

AB üyesi ülkelerin Arap Baharı sürecinden geçmekte olan diğer bölge ülkelerinden bazılarında verdiği tepkiler ile Libya olaylarına karşı sergilediği tutumlar birbirinden oldukça farklı seyretmiştir. Sadece Libya özelinde askeri bir müdahale kararı alınması da bunun bir göstergesidir. Örneğin Fransa, Mısır'da Tahrir Meydanı'nda yaşanan olaylarla ilgili sadece itidal çağrısı yapmakla yetinmiştir. Tunus'ta olayların çabuk bastırılacağını düşünerek Fransız kuvvetlerini destek kuvvet olarak göndermeyi teklif etmiştir. Ancak Fransa'nın Libya için tepkisi sert olmuş, askeri müdahale seçeneği ilk etapta ortaya atılmıştır. (Louati 2011). Birleşik Krallık da benzer bir şekilde Arap Baharı'nı yaşayan diğer ülkelere sert tepki vermezken, Libya konusunda yumuşak güçten yana tavır almamıştır. Üye ülkelerin farklı yaklaşımlarına bir diğer örnek Polonya'nın tutumudur. Geleneksel olarak Atlantikçi çizgide bilinen bu ülke, Libya Krizi'nde sürpriz bir tutum sergilemiş ve AB içerisindeki tartışmalarda askeri müdahale kararını desteklememiştir. Sonuç olarak AB askeri operasyon fikrinde hemfikir olamamıştır. Yani Avrupa ülkeleri kendi aralarındaki birtakım fikir ayrılıklarını gideremedikleri için bu askeri müdahaleyi AB eli ile gerçekleştiremeyip NATO imkân ve kabiliyetlerine bir kez daha muhtaç olmuşlardır. Operasyon NATO'ya devrolduktan sonra yirmi yedi üye ülkeden beş tanesi hava bombardımanına katılmıştır. Bu ülkeler Birleşik Krallık, Fransa, İtalya, Belçika ve Danimarka'dır. İsveç, İspanya, Hollanda ve Yunanistan'ı kapsayan dört üye ülke hava desteği

sağlamakla yetinmiştir. Silah ambargosunu desteklemek için gerçekleştirilen deniz operasyonunda ise Bulgaristan ve Romanya görev almıştır. Geriye kalan AB üyeleri hiçbir surette operasyonlara katkı sağlamamıştır.

3.2.1. Birleşik Krallık'ın Libya Krizi'ne Yönelik Tutumu

Birleşik Krallık'ın Libya olaylarını ele alış biçimini incelemeye önce bu iki ülkenin geçmişlerinde nasıl bir ilişkileri olduğuna değinmek gerekmektedir. 1984 yılında Libya büyükelçiliği binası önündeki Kaddafi karşıtı gösterilerde görev yapmakta olan Yvonne Fletcher adlı polis memuru elçilikten açılan ateşle hayatını kaybetmişti. Ancak bunu kimin yaptığı yıllar geçmesine rağmen bulunamadı. Bu olaydan sonra iki ülke ilişkileri kopma noktasına gelmişti. Bu olayın dört yıl sonrasında Lockerbie faciası adıyla hatırlanan uçak bombalama olayının da sorumlularının Libyalı olduğu düşünülüyordu. Uçaktaki 258 kişi ve kasabada yaşayan 17 kişi ile birlikte toplam 275 kişinin öldüğü bu olay zaten gergin olan ilişkileri iyice kötüleştirmiştir (Independent 2018).

Kaddafi'nin 1999 yılında Lockerbie şüphelilerini teslim etmesi ve ardından 2003 yılında kitle imha silahlarını kullanmayacağını duyurması neticesinde 2004 yılında bir araya gelen Kaddafi ve dönemin Başbakanı Tony Blair yeni bir dönemin başladığını bildiren açıklamalarda bulunmuşlardı. Bu tarihten sonra ticari ilişkilerde canlanma olmuş, siyasi ilişkiler de normalleşme yoluna girmişti (House of Commons Foreign Affairs Committee 2016, 5). Libya Krizi ortaya çıktığında iki ülke arasındaki ilişkiler bu anlatılan çerçevede dâhilinde seyretmekteydi.

Birleşik Krallık, Libya Krizi'nin ilk aşamasından itibaren oldukça etkili bir aktör olmuş hatta Fransa ile beraber liderlik pozisyonu almaya çalışmıştır. Krizin başladığı günlerde Başbakan David Cameron tarafından İngiliz kamuoyuna Kaddafi'nin uyguladığı şiddeti kınayan açıklamalar yapılmış ve gelişmelerin dikkatle takip edildiği duyurulmuştur. 28 Şubat 2011 günü Cameron, Libya'nın uçuşa yasak bölge olarak ilan edilmesi teklifini sunmuştur (Lindström ve Zetterlund 2012, 31). Birleşik Krallık daha önce bahsi geçmiş olan terör olayları dolayısı ile Libya konusunda hassas bir durumda olduğundan bu teklif ile beraber Cameron'un öne sürdüğü Birleşik Krallık'ın bir askeri operasyonun mimarı ve parçası olması önerisi hemen kabul görmüştür. En yakın rakibi olan muhalefetteki İşçi Partisi'nin lideri Ed Miliband'ın da desteğini alan Cameron'un teklifi parlamento tarafından 557'ye 13 gibi ezici bir çoğunlukla onaylanmıştır (House of Commons Foreign Affairs Committee 2016, 6). Muhalefet Cameron'a destek verirken uyarıyı da ihmal etmemiştir. Askeri operasyonun sınırlarının net çizilmesi gerektiğini belirterek sadece sivilleri koruma adına yapılabileceğini "ne daha az ne de daha çok" ifadelerini kullanarak ifade etmiştir. Ayrıca askeri operasyon seçeneği henüz yeni konuşulmaya başlamışken bunun maliyetinin ne olacağı ve karşılanıp karşılanamayacağı konusunda endişelerin olduğu da muhalefet tarafından dile getirilmiştir (Ralph 2014, 15).

Yeni kurulmuş olan İngiliz Ulusal Güvenlik Konseyi'nin (İUGK) de katkıları ile yürütülen çalışmalar sonucunda Cameron, Libya'da ilerlemekte olan hareketleri izlemek için bir çalışma grubu oluşturmuştur. Andrew Mitchell'i Libya'da istikrarın sağlanabilmesi için, Irak'tan çıkarılan dersler ışığında bir plan hazırlamakla görevlendirmiş, bu konuda birinci elden bilgi almak amacıyla ülkeyi yakından tanıyan uzmanlar ve Kaddafi tarafından ülkeden çıkartılan sürgün Libyalılar ile özel görüşmelere girişmiştir. (Lindström ve Zetterlund 2012, 34) .

Birleşik Krallık, Libya'daki sivillerin korunması amacıyla askeri operasyon yapılmasının gerekli olduğunu savunurken bir yandan da bunu gerçekleştirebilecek olan gücün ABD olduğunun da farkındadır. Kriz süresince Fransa ile ters düşülen nadir noktalardan biri bu

olmuştur. Fransa, başından beri askeri operasyonun “Fransız liderliğinde” oluşturulacak olan Avrupa gücü ile gerçekleştirilmesini savunurken Birleşik Krallık’ı da olası ortağı olarak işaret etmiştir. Ancak Atlantik bağları oldukça güçlü olan Birleşik Krallık ise operasyonun Avrupa tarafından gerçekleştirilemeyeceği kesinleşince yönünü geleneksel olarak Atlantik’in diğer yanına çevirmiştir. ABD liderliğinde bir operasyonun Avrupa için daha kolay olacağı gerçeği Birleşik Krallık için geçerliydi. ABD operasyonun liderliğini devretmek istediğini belirtince Birleşik Krallık ilk olarak NATO seçeneğini tercih etmiştir. NATO’nun daha önceki yıllarda yürüttüğü çok uluslu operasyonlar dolayısı ile oldukça tecrübeli olması da Birleşik Krallık’ın bu tercihi öne çıkan sebeplerden biridir. Bu süreçte Birleşik Krallık yönetimi, Fransa’yı NATO komutasında yapılacak operasyona ikna etmek için NATO’yu ve işleyişini çok iyi bilen Genelkurmay Başkanı Ed Llewellyn gibi isimleri kullanmıştır (Ralph 2014, 16).

31 Mart tarihinde askeri operasyon resmi olarak NATO’ya devredildikten sonra Birleşik Krallık bir NATO müttefiki olarak hava harekâtına destek vermiştir. Kraliyet Hava Kuvvetleri’ne bağlı uçaklar hava harekâtında son ana kadar önemli bir rol oynamışlardır. 27 Temmuz 2011’de Birleşik Krallık, Libya’daki UGK’yı resmen tanıdığını ilan etmiştir. Aslında UGK kurulduğundan beri destek verilmiş ancak resmi açıklama bu tarihe kadar yapılmamıştır. Ayrıca bu tarihten hemen sonra, Londra’da kalmış olan Kaddafi döneminde görevlendirilmiş diplomatlar da sınır dışı edilmiştir (RUSI 2012, 8).

3.2.2. Fransa’nın Libya Krizi’ne Yönelik Tutumu

1989 yılında yaşanan Fransız UTA 772 yolcu uçağının Çad üzerinde seyrederken bombalanması eylemi Fransa ile Libya arasında büyük bir gerginliğe sebep olmuştur. Bombalamanın ardında Libya ve Kaddafi olduğu düşünülmekteydi. Bu eylemin 1987 yılında Libya’yı Çad’dan çıkarmak için destek veren Fransa’dan öç almak için yapıldığına inanılıyordu. 2003’te Kaddafi’nin kitle imha silahlarını kullanmama kararını açıklamasından sonra ilişkiler düzelmeye ve canlanma yoluna girmiştir. Fransa-Libya ilişkileri kriz öncesinde daha çok ticari anlamda ilerlemekteydi. Kriz öncesi dönemde Fransa petrol ihtiyacının önemli bir kısmını Libya’dan karşılamaktaydı. Ayrıca 2007 yılında Sarkozy’nin Kaddafi ile Trablus’ta görüşmesi sonucunda yapılan on milyar dolarlık silah satışı anlaşması da bu ticari ilişkilerin bir parçasıydı (Behr 2008, 93). Kaddafi, (otuz yıl sonra ilk kez) Paris’e iadeyi ziyarete giderek Elize Sarayı’nın karşısına meşhur Bedevi çadırını kuracak ve beş gün boyunca orada konaklayacaktı. Sarkozy’nin daveti ve ardından bu hareket Fransa’da kamuoyu ve muhalefetten şiddetli eleştiriler alacak hatta hükümet üyelerinden bile rahatsızlıklarını dile getirenler olacaktı (Sciolino 2007).

Kriz ortaya çıktıktan sonra da Libya ile bağlar koparılmadı. Şubat 2011’de Trablus’taki Fransız Büyükelçiliği kapandıktan sonra, Fransız diplomat Antoine Sivan Fransa Özel Temsilcisi olarak Bingazi’ye gönderildi. Ağustos 2011’de Fransız Büyükelçiliği tekrar açıldı. Krizin ilk günlerinde, yani şubat ayının sonlarında Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy uçuşa yasak bölge ilanı isteyen ilk Avrupalı lider oldu. Ayrıca 10 Mart 2011 tarihinde Libya’da yeni kurulmuş olan UGK’yı Libya’nın resmi siyasi temsilcisi olarak ilk tanıyan devlet yine Fransa’ydı. Sarkozy’nin bu kararı Avrupa Konseyi’nin 11 Mart tarihli olağanüstü toplantısından bir gün önce açıklamış olması dikkat çekicidir. Bazı AB üyesi ülkelerin açıkça eleştirdiği bu hareketin zamanlaması en yakın işbirlikçisi olan Birleşik Krallık’ı da şaşırtmıştır. AB üyeleri arsından gelen eleştirilere örnek olarak İsveç Dışişleri Bakanı Carl Bildt verilebilir. Bildt, 11 Mart tarihinde toplanan Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi’nde Fransa’nın hareketini biraz “belirsiz” olmakla nitelendirmiş ve bir anlamda Fransa’yı eleştirmiştir (Bloomberg 2011).

Gelişmeleri değerlendirmek üzere Sarkozy 18 Mart 2011’de Birleşik Krallık Başbakanı Cameron ve ABD Dışişleri Bakanı Clinton ile Paris’te bir araya gelmiştir. Sarkozy bu krizde liderlik eden devletin Fransa olması için elinden geleni yapıyordu. 19 Mart 2011’de başlatılan hava harekâtında ilk uçuşları gerçekleştirenler Fransız Hava Kuvvetlerine (Armée de l’Air) bağlı Rafale savaş uçaklarıydı. Aynı gün Paris’te, Libya’daki son durumu görüşmek üzere birçok devlet ve hükümet başkanının, BM Genel Sekreteri Ban Ki-Moon’un, Arap Ligi Genel Sekreteri Amr Musa’nın ve AB Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton’un katıldıkları önemli bir toplantı düzenlenmekteydi.

Sarkozy, bu günlerde ABD’nin tek başına liderliğini sürdürmek istemediği askeri operasyona komuta etmek için Birleşik Krallık’ı ikna etmeye çalışıyordu. Fransa’ya göre liderlik Anglo-Fransız ortaklığı altında yürütülmeliydi. Çünkü AB bu krizle başa çıkabilecek kapasiteye sahipti. Maliyet açısından oldukça yüklü bir sorumluluğun altına girecek olması bile Fransa’yı ürktümemişti. Fransa’nın NATO’ya geleneksel bakışı dolayısı ile operasyonun liderliğini AB’nin yapmasını istediği açıktır (Akgül 2011, 57). Dahası, 21 Mart günü Dışişleri Bakanı Juppe, Arap Ligi’nin de operasyonun kontrolünde NATO’yu görmek istemediğini açıklayan bir konuşma yaptı (Erlanger 2011). Arap Ligi’nin de desteğini alarak Birleşik Krallık’ı ikna etme çabaları bu günlerde devam etmekteydi. Ancak sonuçta Fransa askeri operasyonun NATO liderliğinde gerçekleştirilmesine onay vermek zorunda kaldı.

22 Mart’ta Fransa Dışişleri Bakanı Juppe, bir Libya Temas Grubu kurulması önerisini getirdi. 29 Mart tarihinde Londra’da toplanan Dışişleri Bakanları toplantısında Libya Temas Grubu resmen kuruldu. Kuruluş amaçları kriz sürecinde uluslararası çabaların koordinasyonun sağlanması ve sonrasında geçiş sürecine destek verilmesi olarak belirlenmiştir (Lindström ve Zetterlund 2012, 18). Bundan sonraki hafta boyunca Fransız yetkililer operasyonun AB tarafından özellikle de İngiliz-Fransız ortaklığında yürütülmesi konusunda ısrarcı olmuşlar ancak görüş ayrılıkları aşılamayarak askeri operasyon 31 Mart 2011’de NATO’ya devredilmiştir. Bundan sonra, Fransız Hava Kuvvetleri üzerine düşen görevi eksiksiz yerine getirerek operasyonların sonladığı tarihe kadar destek vermeyi sürdürmüşlerdir.

Askeri operasyonun NATO tarafından yürütülmeye başlanmasından sonra Fransa hala aktif bir şekilde Libya Krizi sürecine katılmış, askeri desteklerinin dışında sivil çaplı girişimlerde de bulunmuştur. 29 Haziran 2011’de Fransız askeri yetkilileri Nafusa dağlık bölgesinde konuşlanmış olan muhaliflere destek amacı ile havadan silah indirdiğini doğrulayan bir açıklamada bulundular (RUSI 2011). Ayrıca 1 Eylül’de altmış üç ülkenin katılımı ile Paris Zirvesi düzenlenerek, Libya ekonomisinin tekrar canlanabilmesi için, Libya limanları ve şirketlerine uygulanan yaptırımların bir bölümünün kaldırılması konusunda fikir alışverişinde bulunmuşlardır. Zirve’nin düzenlenmesi ve ev sahipliğini Fransız lider Sarkozy, Birleşik Krallık Başbakanı Cameron ile birlikte yapmıştır (The Guardian 2011).

3.2.3. Almanya’nın Libya Krizi’ne Yönelik Tutumu

Kriz öncesi Almanya-Libya ilişkilerini anlamak için ikili ilişkilerde sancılı geçen bir dönemi gözden kaçırmamak önemlidir. 5 Nisan 1986 tarihinde Libya’nın desteklediği bir terörist eylemde Berlin’de genelde ABD askerlerinin gittiği bir diskoda bomba patlatılmıştı. Sonuçta iki yüz yirmi dokuz kişi yaralanmış, ikisi ABD askeri, biri Türk asıllı üç kişi hayatını kaybetmişti. Bu olaydan sonra yakalanan dört şüpheliden biri Alman, diğer üçü ise Libya asıllıydı (Erlanger 2001). Bu olayın ardından kopma noktasına gelen ilişkiler zamanla beraber ticari yönde gelişmeye döndü. Kaddafi rejimi ile siyasi ilişkiler ne çok dostane ne de çok gergindi. Almanya-Libya ilişkileri kriz öncesi dönemde genel olarak ticari ağırlıklı gidiyordu. 2011 Krizi’nden önce Almanya, Libya petrolünü alan ülkeler arasında İtalya’nın ardından ikinci

sıradaydı. Libya ise Almanya'nın dördüncü sıradaki petrol sağlayıcısı ülke durumundaydı (Bölme vd.2011a, 36).

Libya Krizi sürecine Almanya'nın verdiği ilk tepkilerden biri 26 Şubat 2011 günü Alman Hava Kuvvetlerine bağlı bir uçağın Libya'ya giderek Wintershall AG adlı firmada çalışan yirmi ikisi Alman vatandaşı toplam yüz otuz dört çalışmanı bölgeden güvenli bir şekilde tahliye etmesi olmuştur. Alman Hava Kuvvetleri hızlı bir şekilde organize olarak kısa sürede etkili bir kurtarma operasyonu gerçekleştirmiştir. Almanya'nın Libya Krizi sürecinde izlediği politikalar Birleşik Krallık ve Fransa ile birçok noktada ters düşmüştür. Almanya bunun ilk işaretlerini BMGK'da yapılan oylamada uçuşa yasak alan oluşturma konusunda kullandığı çekimser oyla göstermiştir (Brockmeier 2013, 63). Birleşik Krallık ve Fransa'nın aksine askeri operasyon kararı konusunda istekli olmayan bir Almanya bulunmaktaydı. Bu hareket, AB içerisinde ODGP adına bir fikir birliği olmadığının bir işaretidir. Almanya, 12 Nisan'da alınan petrol ve gaz ambargosu kararına sıkı sıkıya uymuştur.

16 Mart günü Birleşik Krallık, Fransa, Lübnan ve Arap Ligi'nin çabaları sonucu uçuşa yasak bölge çağrısı konusunda taslak metin hazırıldı. ABD'nin de buna destek vereceğinin sinyallerini alan Almanya yönetimi gece geç saatlerde bir araya gelip durumu inceledi. Şansölye Merkel, Dışişleri Bakanı Westerwelle ve Savunma Bakanı Maiziere ile istişare ederek yapılacak olan oylama için Almanya'nın duruşunu tespit etti. İç politikada net bir birlik yoktu, farklı partilerden zıt görüşler geliyordu; hatta aynı partiden bile farklı görüşler ifade ediliyordu (Miskimmon 2012, 398). Almanya'daki bu durum oylamada çekimser bir tutuma dönüşmüştür.

Libya Krizi sürecinde Almanya içerisinde iki grup düşünce hâkimdi. Birinci gruptaki siyasi elitler sadık bir NATO müttefikleri olarak askeri operasyonun bir parçası olunması gerektiğini iddia ederken daha geniş katılımcısı olan ikinci grup, Almanya'nın her türlü şiddet dışı harekete destek verip kesinlikle askeri boyutta bir operasyonda yer almaması gerektiğine inanıyordu (Overbeck 2014, 588). Örneğin Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Guido Westerwelle bu gruba dâhildi ve uçuşa yasak alan oylamasında verilen çekimser oy kararının ardında büyük ölçüde bu siyasinin rolü olduğu söylenmekteydi. Westerwelle'nin başı çektiği bir grup Alman politikacıya göre askeri operasyon seçeneğinde karşılaşılabilecek olan potansiyel riskler kazanımlardan daha fazla görünüyordu (Koenig 2014, 263). 19 Mart günü ABD, Birleşik Krallık ve Fransa'nın oluşturduğu koalisyon güçlerinin başlattığı hava harekâtında Alman Hava Kuvvetleri'ne bağlı uçaklarının yer almayışı da bu görüşü ispatlar niteliktedir (Brockmeier 2013, 76).

Kriz süresince Almanya'nın attığı politik adımlar ülke içerisinde birtakım eleştirilere yol açmıştır. Fransa ve Birleşik Krallık'ta görülen kamuoyu desteği Almanya'da görülmemekteydi. Yapılan anketlerde askeri operasyon seçeneğinin doğru yaklaşım olmadığını destekler nitelikte sonuçlar çıkmaktaydı (Miskimmon 2012, 399). Ayrıca iç politikada özellikle Merkel ve Westerwelle, Almanya'nın Güvenlik Konseyi'nde almayı beklediği daimi üyeliği "yıllar ile ifade edilebilecek kadar" geciktirmekle suçlandılar. Yine aynı kitle Merkel ve Westerwelle'yi Almanya'nın Avrupa'daki ortakları olan Birleşik Krallık ve Fransa tarafından dışlanmasına izin vermekle itham ettiler. Ayrıca Almanya'nın NATO ve ABD gözünde de değer kaybetmesine sebep olmakla suçlayan ifadeler kullandılar (Roussou 2011). Bir diğer içsel eleştiri konusu da olası operasyonun mali külfeti konusundaydı. Savunma Bütçesi'nde hâlihazırda ciddi bir kesintiye gitme kararı alındığı bir dönemde Libya Operasyonu Almanya bütçesini sarsabileceğinden iç muhalefet, Merkel ve ekibine operasyon konusunda mali açıdan dikkatli düşünüp karar verilmesi yönünde baskı yapmıştır (Lindström ve Zetterlund 2012, 29).

3.2.4. İtalya'nın Libya Krizi'ne Yönelik Tutumu

İtalya ile Libya arasındaki ilişki diğer AB üyesi ülkelerinkinden çok farklı bir yapıya sahiptir. Bu farklılığın daha açık ortaya konulabilmesi için kriz öncesi döneme detayları ile değinmek gerekmektedir. İtalya 1911 yılında bölgeyi işgal ederek sömürge toprağı haline getirmiştir. İlerleyen yıllarda bu durum İtalya'nın burada nüfuzunu ve etkisini gittikçe artırmaya sebep olmuştur.

Libya Krizi'nden önceki yıllarda iki ülke arasında sağlam temelli ticari bağlar kurulmuştu. Libya'ya uygulanan yaptırımların kaldırılması ile iki ülkenin ticaret bağları daha da kuvvetlenmiştir. Bankacılık, enerji ve imalat alanında çalışan büyük firmalar Libya pazarına giriş yapmış ve ilişkilerin hacmi oldukça genişlemiştir (Miranda 2011, 10). İtalya, hemen hemen her dönemde geçerli olmak üzere Libya'dan en fazla miktarda petrol ve doğalgaz satın alan ülke konumundadır. Kriz öncesi döneme bakıldığında, 2008 yılı itibarı ile % 38 ile birinci sırada gelen ihracat ortağı olarak İtalya görülmektedir. İki ülke arasında gerçekleşen petrol, doğal gaz, demir-çelik ticareti önem taşımaktadır. Aynı dönem için Libya'nın ithalat yaptığı ülkeler arasında %22,2 ile yine İtalya başı çekmekteydi (CIA World Factbook 2009).Dönemin İtalyan Başbakanı Silvio Berlusconi ile Kaddafi arasında 30 Ağustos 2008'de Bingazi kentinde imzalanan dostluk ve işbirliği anlaşması ile birlikte iki ülke ilişkileri daha da ilerlemiştir. Birçok şirket, özellikle İtalya'nın büyük petrol şirketleri, bu bölgede yatırımlar yapmıştır. 2000 ile 2007 yılları arasında kapsayan dönemde İtalya'ya yasadışı yollarla gitmeye çalışan göçmenlerin geçiş rotası olan Libya ile İtalyan donanması arasında kaçak göçmen trafiğinin azaltılması konusunda işbirliği yapılması da kararlaştırılmıştır (Miranda 2011, 11).

Diğer Avrupalı liderler ile arası iyi olmayan Kaddafi'nin Silvio Berlusconi ile sıkı ve dostane ilişkiler geliştirdiği görülmekteydi. Olayların kızışmaya başladığı Şubat 2011'de Berlusconi kendisine Kaddafi ile görüşüp görüşmediği sorulunca henüz durumun netlik kazanmadığını düşündüğü için Kaddafi'yi "rahatsız etmek istemediğini" belirtmiştir. Takip eden günlerde ülke çapında eleştirilere hedef olan Berlusconi, ilişkilerinin samimiyetini kullanıp Kaddafi'yi arayarak şiddet kullanımına son vermesi konusunda ikna etme çabasına girmek yerine, geri planda kalıp ortam dinamiklerini gözlemlemeyi tercih etmiştir (Koenig 2011, 9).

Krizin tırmanma noktasında olduğu 26 Şubat'ta Dışişleri Bakanı Frattini 2008 Dostluk, Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nın "de facto" olarak askıya alındığını belirten bir açıklamada bulunmuştur. Bu açıklama ile beraber İtalya'nın ilk günlerdeki pasif tavrı değişmeye başlamıştır (Miranda 2001, 14). AB'nin de desteklediği BM ekonomik yaptırım kararına ilk başta karşı çıkan İtalya, Fransa ve Birleşik Krallık'ın yoğun baskısına maruz kalınca tavrı değişikliğine gitmiş ve karara uyacağını bildirmiştir. Ardından ABD yaptığı açıklamalarda koalisyon güçlerince başlatılan hava operasyonunun liderliğini devretmek istediğini belirtmiştir. İtalya, bu noktada operasyonun özellikle NATO'ya devredilmesi konusunda ısrarcı olmuştur. Olası bir İngiliz-Fransız komutasını değil NATO'yu tercih ettiğini açıkça belirtmiştir (Coticchia 2011, 61). Berlusconi hükümeti uzlaşma sağlandıktan sonra, 25 Nisan'da İtalyan Hava Kuvvetleri'nin operasyona dâhil olması için onay vermiştir.

3.3. *Askeri Müdahalenin AB Tarafından Gerçekleştirilememesinin Olası Nedenleri*

AB liderliğinde gerçekleştirilmesi tasarlanan askeri müdahale 31 Mart 2011 tarihinde NATO'ya devredilmiştir. Bu aşamaya gelinene kadar yaşanan gelişmelerin ışığında AB üyesi ülkelerden Birleşik Krallık, Fransa, Almanya ve İtalya'nın kriz sürecini oldukça farklı biçimlerde ele aldığı görülmüştür. Bu farklı yaklaşımlar, AB içerisinde ODGP alanında üye

ülkeler arasında bir uyumun olmadığına göstergesidir. Avrupa güvenliğini yakından ilgilendiren ve AB çıkarları için önem taşıyan bu kriz, AB açısından askeri anlamda bir başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Özgen 2016, 169). Bu başarısızlığı hazırlayan olası sebepler bulunmaktadır. İncelenen örnek ülke tutumları göstermiştir ki bu etmenler birden fazladır.

Birleşik Krallık önceki yıllarda Libya kaynaklı terör olaylarından olumsuz etkilenmişti. Bunun da etkisi ile en başından itibaren askeri operasyon yanlısı bir tutum izlemiştir. Krizde liderlik pozisyonunu ele almak için Fransa ile birlikte çabalamıştır. Fransa için durum biraz farklıdır; Libya krizine bakışını etkileyen birçok etmenden en çok dikkati çeken o dönemde yaklaşmakta olan 2012 seçimleriydi. Sarkozy'nin bir nevi seçim yatırımı olarak gördüğü kriz süreci iyi yönetilirse sonuçta Hem Sarkozy'ye hem de her daim petrol ihtiyacı olan Fransa'ya kâr sağlayabilirdi (Louati 2011). Avrupa'nın üç büyüklerinden bir diğeri olan Almanya ise İkinci Dünya Savaşı sonundan itibaren geliştirmeye çalıştığı barışsever, demokratik ve insan haklarına saygılı ülke imajı çerçevesinden dışarı çıkmak istememiştir. Bu yanı sıra Birleşik Krallık ve Fransa'dan çok ayrı bir tutum sergileyerek operasyon karşıtı duruşunu kriz süreci boyunca korumuştur. İtalya için Libya Krizi oldukça kişiseldir. Eski sömürge toprağı Libya ile tarihi ve çok sıkı ticari bağları olan bu ülke, bölgedeki eski nüfuzunu yeniden güçlendirmek ve Libya petrolüni pastasından her zamanki gibi en fazla faydalanan ülke olmaya devam etmek için hareket etmiştir.

Askeri müdahale kararı alınamayışının ilk sebebi, AB kimliğı ve çıkarlarının üye ülke perspektiflerinde ikinci planda kalmış olmasıdır. Daha önceki uluslararası krizlerde de benzer yaklaşımlar sergileyen AB üyesi ülkeler bu defa da aynı tavrı sergilemekten kaçınmamıştır (Özgen 2016, 169). İncelenen her dört ülkede de ulusal çıkarları ön planda tutarak davranma eğilimi görülmüştür. Örneğin Birleşik Krallık ilk etapta askeri müdahalenin AB tarafından yapılmasına çok istekli gibi görünse de, bu ihtimalin Almanya'nın tavrı dolayısı ile gerçekleşmeyeceğini anlayınca gelenekselleşmiş güçlü Atlantik bağları yüzünden askeri müdahalenin NATO tarafından yapılmasını tercih etmiştir (Akgül 2011, 57). Birleşik Krallık, Almanya'yı ikna etmek adına yeterli çabayı gösterememiştir. İtalya da ilk etapta ulusal çıkarlarının peşine gitmeyi tercih etmiştir. Ticari bağları oldukça sağlam olduğundan, eski sömürgesi Libya'yı hemen karşısına almak istememiştir. Hala üzerinde nüfuzu olan bu ülkede çok ciddi yatırımları olan İtalya için askeri operasyon kararı almak, kârlı ticari ilişkilerin bozulması ihtimali anlamına geliyordu. İtalya'nın ilk günlerdeki sessiz ve etkisiz duruşunun altında yatan sebep ulusal çıkarı olmuştur.

Detaylıca irdelenen örnek ülke tutumlarından yola çıkıldığında askeri müdahale kararını engelleyen ikinci bir sebep oybirliğı ilkesinin geçerli olmasıdır. (Maastricht Treaty 1992). Bu durum, ODGP açısından karar alma süreçlerine olumsuz etki eden bir pürüze dönüşmektedir. Libya örneğinde AB üyeleri arasından sadece bir tanesi bile onay vermediğinde karar alma süreci kilitlenmektedir. Nitekim bu kez de öyle olmuştur. Önce İngiliz-Fransız ortaklığı, ardından ikna olan İtalya askeri müdahaleye olumlu bakarken Almanya, Polonya, Estonya, Bulgaristan, Romanya ve İsveç askeri müdahalenin karşısında tavır almışlardır. Biraz da Almanya'nın içsel dinamiklerinden dolayı şekillenen askeri müdahale karşıtı tutumu, tüm AB'yi etkilemiş ve bir anlamda olası operasyonun kaderini tayin etmiştir (Overbeck 2014, 589). 2007 yılında Lizbon Antlaşması imzalandığında AB'nin ODGP alanındaki etkinliğinin artacağı ve daha otonom bir yapıya kavuşacağı umut ediliyordu. Ancak, oybirliğı ilkesi güvenlik ve savunma ile ilgili kararlarda geçerliliğini korumuştur. Bu durum AB'nin ortak paydada buluşmasını engelleyen bir hale dönüşmüştür.

Avrupa'da yaşanan mali krizler de alınan kararlara etki etmektedir. AGSP geniş ölçüde parlamenter meşruiyet gerektiren bir politikadır (Brok ve Gresch 2005, 181). AB Konseyi'nde

herhangi bir askeri operasyon kararı alındığında, üye ülkelerin ulusal parlamentolarında görüşülüp onaylanması gerekmektedir. Operasyona asker gönderip göndermeme, silah ve gerekli teçhizatın askeri kuvvetlere sağlanması, operasyon bütçesini karşılama gibi kararlar, üye devletlerin ulusal parlamentolarının yetki alanı dâhilindedir. Operasyonların mali boyutlarının ele alınması da bu karar alma aşamalarını etkileyebilmektedir. Libya operasyonu, 2008 krizinden sonra üye ülkeler gibi mali anlamda sıkıntıda olan AB üzerine de oldukça büyük bir yük bindirecekti. Prosedür gereği operasyonların bir kısmı AB tarafından finanse edilebilmektedir. Geriye kalan maliyetler üyelere pay edildiğinden (Maastricht Treaty 1992) Almanya ve Birleşik Krallık gibi üyeler operasyonun daha geniş imkânlarla sahip olan NATO'ya devredilmesi taraftarı olmuştur. İncelenen dört ülkeden gayri safi milli hasılası en yüksek olan Almanya, iç politikada bu hesabı yapmış ve Alman kamuoyuna açıkça olası risklerin maliyeti karşılama ihtimalinin yüksek olduğu sonucuna vardıklarını ilan etmiştir (Lindström ve Zetterlund 2012, 30). Aynı şekilde, İngiliz muhalefeti de Cameron'a bu yönde dikkatli davranma çağrısı yapmıştır (Lindström ve Zetterlund 2012, 38).

Hâlihazırda büyük çapta uluslararası operasyon tecrübesi bulunan ve her türlü askeri kapasite açısından AB'den üstün durumda olan NATO'nun hazır bulunmasının da AB üyesi ülkeleri karar aşamasında etkilediği söylenebilir. Köklü bir askeri geçmişi olan NATO ittifakını oluşturan ülkelerin çoğu AB üyesi durumundadır. NATO askeri operasyon konusunda ilk seçenek olarak öne çıkmaktadır. Çünkü uzmanlık alanı güvenlik ve savunma olan NATO, askeri operasyon konusunda hızlı ve etkili bir biçimde harekete geçebilecek olan bir örgüttür. Askeri tecrübeleri büyük ölçüde barış koruma, insani yardım görevleri, polis gücü operasyonları gibi küçük çaplı uygulamalarla sınırlı olan AB ise henüz etkin bir güvenlik aktörü kimliği taşımamaktadır (Howorth 2012, 4).

4. Tartışma

Lizbon Antlaşması sonrası dönemde AB'nin ODGP açısından kapasitesinin arttığını gösterecek tarihi bir fırsat olarak nitelendirilen Libya Krizi, AB'nin tutumu açısından hayal kırıklığı yaratmıştır. AB'nin en güçlü üyelerinden olan Birleşik Krallık'ın Libya Krizi süresince verdiği tepkilere bakıldığında ilk baştan itibaren İngiliz hükümeti olası bir askeri operasyonun başrolünde yer almak amacı ile yola çıktığı görülmektedir. Öncelikle, daha önceden Libya kaynaklı terör olaylarının yaşanmış olması siyasi gruplar arasında bir birlik duygusu yaratmıştır. Hafızalardan henüz silinmemiş olan bu geçmiş olaylar Libya konusunda İngiliz muhalefeti ile iktidarının ortak tutum belirlemesine aracılık etmiştir. Ayrıca 2011 yılı itibarı ile yönetim kademesinde olan ve orta yaşlarını süren birçok İngiliz politikacı, geçmiş dönemde Bosna'da yaşanmış olan Srebrenitsa katliamını hatırlamaktadır. AB'nin bu olaylardaki sessizliği ve etkisizliği İngiliz politikacılarınca bizzat deneyimlenmişti. Bu duygusal etki ile Libya Krizi'nde çabuk hareket edilerek sivil can kayıplarının engellenmesi amacına hizmet etmek üzere askeri operasyon kararı alınmaya çalışılmıştır.

Birleşik Krallık'ın askeri operasyon konusunda ısrarcı olmasının sebeplerinden bir diğeri de Cameron Hükümeti döneminde yeni oluşturulmuş olan İUGK'nin fonksiyonelliğinin Libya krizi çerçevesinde bir nevi test edilecek olmasıydı. Konsey'in ilk ciddi uygulamaları bu krizde görülecekti. İngiliz kamuoyuna ve muhalefete konseyin verimli ve etkin bir biçimde çalıştığının ispatlanması için Libya Krizi bir fırsat aracı haline gelmiştir. Libya'daki olayların tırmanması ile beraber boşlukların bölgede var olan terörist gruplarca doldurulabileceği endişesi AB askeri operasyonu girişiminde önemli bir etmendir. Birleşik Krallık'ın bir diğer korkusu da Kaddafi'nin tekrar güç kazanıp 1980'li yıllardaki gibi terörü destekleyici hareketlerde bulunabileceğiydi. Başbakan Cameron, krizin henüz ilk günlerinde Libya'lı muhaliflerle ve Birleşik Krallık'ta bulunan ve Kaddafi döneminde sürgün edilmiş önemli isimlerle görüşmüştü.

Kaddafi'nin bertaraf edilmesinden sonra gelecek olan yeni Libya yönetimi ile masaya oturulabilir ve Birleşik Krallık-Libya ticari ilişkileri eskisinden çok daha iyi boyutlara taşınabilirdi. Cameron açısından bir diğer önemli değerlendirme boyutu da kamuoyu görüşüdür. Halkın askeri operasyona Birleşik Krallık'ın katılımı konusunda Cameron'a desteği geniş çapta olmuştur. Aslında 2015 yılına kadar yeni bir seçim planlamayan Birleşik Krallık'ta halkın verdiği bu destek Cameron'un siyasi duruşunu kuvvetlendirecek bir etki yapabilirdi. Cameron, bu krizdeki tavrının sonuçlarını gelecek seçimlerde oy olarak geri alabileceğini hesaba katarak hareket etmiştir. Ayrıca Cameron, muhalefetin verdiği şartlı desteği de arkasına alınca daha rahat bir tutumla askeri operasyon talebini dile getirmiştir.

Diğer bir AB üyesi Fransa'nın Libya Krizi sürecindeki tutumunu birden fazla etmen belirlemiştir. Libya Krizi'nde ivedi hareket etme arzusu Srebrenitsa Katliamı'ndaki geç kalışın ve sessizliğin bir vicdani yansımasıdır. Bu defa aynı insanlık dramı yaşanmadan bölgeye müdahale etmek amacı ile Fransa atak davranmayı tercih etmiştir. Muhalefet ve Fransız halkı tarafından pasif kalmakla suçlanan Sarkozy, yaklaşan seçimlerin de etkisiyle olaylar Libya'ya sıçrar sıçramaz itibarını düzeltmek adına harekete geçme isteği duymuştur. Fransa'nın General De Gaulle zamanından gelen "Avrupa gücü" hayali ve bunun tek lideri olma arzusu, AB dâhilinde bir askeri operasyon yanlısı tavrın itici gücü olmuştur. Fransa'nın ilk etapta olası askeri müdahalenin AB liderliğinde ve yalnızca AB kapasiteleri kullanılarak yapılması fikrinde ısrarcı olmasının altında yatan sebep budur.

NATO'ya bakış konusunda gelgitler yaşayan Fransa, 1966'da terk ettiği NATO askeri kanadına yıllar sonra dönüş yapmış ve Libya Krizi bu dönüşün ilk operasyonel safhası olmuştur. Yani bir anlamda Fransa'nın NATO askeri kuvvetine vereceği destek gerçekten samimi bir katılımcı olup olamayacağını da gösterecekti. İlk başta operasyonun NATO tarafından değil de AB askeri gücü tarafından yönetilmesi taraftarı olan Fransa, bunun gerçekleşemeyeceğini anlayınca operasyonun NATO tarafından idaresine zoraki de olsa onay vermiştir. Ancak gözlemlenen odur ki 31 Mart tarihinden itibaren Fransa pasif duruma geçmemiş, aksine aktif ve katılımcı bir NATO müttefiki olduğunu bir anlamda yıllar sonra ispatlama yolunu seçmiştir.

Askeri operasyon kararı konusunda Sarkozy'nin ısrarcı tavrının altında yatan bir diğer etmen de Kuzey Afrika bölgesinde daha etkili rol oynayan bir Fransa görmek istemesidir. 1800'lerin sonu ve 1900'lü yıllarda Fransa, Kuzey Afrika'da en sözü geçen ve güçlü aktörlerden bir tanesiydi. Libya taşıdığı jeopolitik özelliklerle, sahip olduğu zengin yeraltı kaynaklarıyla kriz sonrası süreçte birçok ülkenin ilgi alanına girecek bir ülkedydi. Bunların arasından sıyrılıp bu önemli bölgede en güçlü aktör olma isteği Fransa'yı krizde rol almaya sevk etmiştir.

Fransızların bir diğer öngörüsü de kriz süreci sonrası tepe noktasına ulaşabilecek olan mülteci sorunudur. Birleşik Krallık coğrafı olarak Fransa ya da İtalya kadar etkilenmeyeceğinden bu konuda daha rahat davranabilmiştir. Ancak durum Fransa için böyle değildir. Yasadışı göç konusunda cazip bir rota konumundaki Fransa olası bir mülteci krizine karşı da hazırlıklı olmak için Libya olaylarına müdahil olmayı tercih etmiştir. Daha çatışmaların ilk günlerinde bile binlerce insan Akdeniz'i aşip karşı kıyıya ve Avrupa'ya ulaşmak için çabalıyordu. Bunu gören Fransa sorun daha fazla büyüyüp Fransa'yı sancılı bir döneme sokmadan Libya sınırları dâhilinde halletmek istemiştir.

Avrupa'nın bir diğer önemli gücü Almanya'nın Libya Krizi sürecinde askeri olmayan çözümlere onay veren ancak sert güç kullanımına karşı duran tavrı Birleşik Krallık ve Fransa ile tezat oluşturmaktaydı. Libya Krizi başlangıcında yapılan BM oylamasında çekimser oy kullandığında, veto hakkı olmadan kullanılan çekimser oyun aslında hayır anlamına geldiğinin

bilinci ile hareket eden Alman Şansölyesi Merkel, askeri operasyonun kaderini değiştiren bir karar aldığını biliyor olmalıdır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya, yumuşak güce daha fazla önem veren bir ülke imajı çizmektedir. Siyasi ve ticari ilişkilerin güçlendirilmesi yolu ile etkili bir aktör olma çabasında olan Almanya için Libya Krizi hem AB içerisindeki rolünün hem de NATO'ya olan sadakatinin test edildiği bir süreç haline gelmiştir.

Almanya'nın askeri operasyon karşıtı tutumunun altında mali kısıtlar da yatmaktadır. Savunma bütçesinde 2014'e kadar yapılması planlanan ciddi bir kesinti olduğundan bu durum Libya'ya yapılması muhtemel operasyonlarda Almanya'ya düşen yükü beraber mali anlamda bir sıkıntı yaratabilecekti. Almanya'nın sert güç uygulamama isteğinin ardında ticari kaygılar da aranabilir. Almanya gibi büyük bir ekonomiye sahip bir ülkenin ihtiyaçları arasında önemli bir kalemi oluşturan petrolün önemli bir kısmı Libya'dan temin ediliyordu. Almanya tarafında kriz sürecini yumuşak güç enstrümanları ile atlattıktan sonra ticari bağların kuvvetlendirilmesi ve iki ülke arasındaki ticaret hacminin artırılması isteği öne çıkmıştır.

İtalya'nın krize bakış açısı diğer Avrupalı ülkelere farklı olmuştur çünkü en sıkı yaptırımların geçerli olduğu dönemde bile İtalya ile Libya'nın ticari ilişkileri vardı. Koloni geçmişinden gelen bölgeye hassasiyetin de etkisiyle ilk etapta Berlusconi "eski arkadaşı" Kaddafi'nin ülkesindeki gelişmeleri biraz geriden gözlemlemeyi tercih etmiştir. İtalya Birleşik Krallık veya Fransa gibi hemen askeri operasyon talebinde bulunmamıştır. Aksine göç ve mülteci akını tehlikesini öngören Berlusconi, Frontex operasyonunu öncelikle İtalyan sınır güvenliğini sağlamak ve göç dalgası olasılığına karşı hazırlıklı olmak için talep etmiştir. Görüldüğü üzere İtalya'nın önceliğinde AB çerçevesinde bir güvenlik değil ulusal çıkarlar düzeyinde bir güvenlik sağlama çabası vardır.

5. Sonuç

İncelenen bu dört ülkenin krizdeki söylemleri ve tutumları AB içerisinde yıllardır kronik halde devam eden bir sıkıntıyı tekrar ortaya koymuştur. Her dört ülke de aynı refleksi göstermiş, AB kimliği ve çıkarları ikinci plana itilmiştir. Libya Krizi'nde daha önceki yıllarda yaşanan uluslararası krizlerde tecrübe edildiği gibi öncelik sahibi olan kavram yine "ulusal çıkarlar" olmuştur. Detaylarına daha önceki bölümde değinilen bu tutumların birbirinden çok farklı şekilde ve derecede olmasının en önemli sebebi AB kimliğinin önüne geçen ulusal çıkarların gözetilmesidir. İnkâr edilemez ehemmiyeti olan ikili ilişkiler siyasi, ekonomik ve askeri boyutları ile Libya Krizi sürecine etki etmiştir. Libya meselesinde ikili ilişkilerdeki hassas dengeleri korumak ve var olan kazançlı ticari ilişkileri sürdürmek adına bazı ülkelere AB kimliği ve çıkarları ile ters düşen tutumlar sürdürülmüştür. Bu anlamda dış politika yapımı konusunda AB için öncelikli çıkarlar ikili ilişkilere dayalı değil AB kimliğine dayalı olarak belirlenmeli ve bu düstura uygun hareket edilmelidir. Özellikle de dış politika yapımı, güvenlik meseleleri ve savunma gibi alanlarda ortak hareket etmeyi kolaylaştırmak adına örgüt içerisinde yapısal reformlara gidilmelidir.

Libya Krizi'nin yaşandığı 2011 yılı itibarı ile yirmi yedi üyesi olan AB yapısı gereği ODGP kapsamındaki kararları, özellikle güvenlik alanı olmak üzere, oybirliği ilkesi dâhilinde alabilmekteydi. Yani tüm üye ülkeler aynı fikirde birleşmek zorundadır. Bu kadar çok ulusal çıkarın gözetildiği ve farklı boyutlarda yaşanan endişelerin olduğu bir ortamda oybirliğine ulaşmak neredeyse imkânsıza yakındır. Bu prensip dolayısı ile tek bir ülkenin hemfikir olmaması çok büyük ters etkiye sahip olabilmektedir. Libya krizinde de bunun bir örneği yaşanmıştır. Ani gelişen krizlere askeri müdahalede bulunabilmek amacıyla ODGP karar alma mekanizmasını daha etkin biçimde değiştirmelidir. Birlik içerisinde güvenlik ve savunma alanlarını kapsayan kararlarda oybirliği prensibinden vazgeçilmeli ya da en azından esneklik

sağlayıcı prosedürlerde anlaşılmalıdır çünkü Libya Krizi'nde süreci kilitleyen ve çözümsüzlüğe sebep olan bu oybirliği kuralı olmuştur.

Askeri alanda ekonomik ve siyasi alan kadar güçlü olamayan AB, Libya Krizi sürecinde NATO imkânlarına mahkûm olmuştur. Bu noktada AB askeri operasyonu yapılamamasının bir diğer sebebi NATO ve ABD etkisidir. Birleşik Krallık ve diğer Atlantikçi ülkelerin baskısıyla operasyon komutası NATO'ya geçmiştir. Birçok politikacı ve akademisyenin hemfikir olduğu "NATO Avrupa'nın bir numaralı güvenlik sağlayıcısı ve koruyucusudur" düşüncesi büyük oranda hala geçerliliğini korumaktadır. Arap Baharı'nın bir uzantısı olan Libya Krizi, kısa vadede bunun pek değişecek gibi görünmediğini gözler önüne sermiştir. Birbirini ikna edemeyen AB üyeleri, uzun yıllardır olduğu gibi, yine çareyi Atlantik ötesinde aramışlardır. NATO Libya Krizi'nde hala dünyadaki en geçerli güvenlik aktörü olduğunu bir kez daha ispatlamıştır. NATO ile inişli çıkışlı bir ilişkiye sahip olan AB, bu durumu bir düzene sokma ihtiyacı hâsıl olunca özellikle Berlin+ Düzenlemeleri ve Petersberg Görevleri ile bir nebze olsun otonomi kazanmaya çalışmıştır. Hava operasyonları NATO'ya devredildikten sonra birçoğu zaten AB üyesi olan müttefikler hızla planlanan harekâtı gerçekleştirmişlerdir. Ancak, hızla değişen dinamikler gelecekte ne olacağını belirsiz hale getirmektedir. O yüzden NATO'ya bel bağlamayacak, bağımsız ve güçlü bir Avrupa Askeri Gücü oluşturulmalıdır.

Almanya örneğinde görüldüğü üzere ciddi oranlarda kesintilere ve askeri personel ile teçhizat indirimine gidilmektedir. Bu durumda Avrupa askeri gücü NATO imkân ve kapasiteleri ile kıyaslanamayacak bir hal almaktadır. Bu sebeple Libya Krizi'nde atak ve yetkin bir AB askeri gücü görülemez. Hem askeri harcamalarla ilgili uygulamalar değişmeli hem de bu kalemlerin AB bütçesindeki payı ivedi bir şekilde artırılmalıdır. Birçok üyenin hassas olduğu savunma ve askeri harcamaları konusunda AB, üye ülkeleri ve kamuoyunu çıkarları doğrultusunda ikna etmelidir. Bu amaç gerçekleştirilmeden AB askeri gücünün artması ve güçlü bir savunma aktörü haline gelmesi zor gözükmektedir.

Libya krizi göstermiştir ki AB, sivil olarak aktif görüldüğü bu krizde askeri olarak etkin bir rol üstlenememiştir. İncelenen dönemin detaylarından anlaşılacağı üzere dış politika alanında ortak hareket etmeme alışkanlığı bu krizde de kendini göstermiştir. AB'nin en zayıf halkalarından biri olan dış politika konusunda ortak tutum belirleyememek askeri operasyonun gidişatını olumsuz bir biçimde etkilemiştir. Her ne kadar AB, yıllardır yumuşak gücü ön plana çıkaran, siyasi ve ekonomik yanı ağır basan bir örgüt yapısına sahip olsa da askeri anlamda da bir varlık gösterir hale gelmelidir. Bu anlamda oldukça yeni bir yapılanma olarak karşımıza çıkan Kalıcı Yapılandırılmış İşbirliği Savunma Anlaşması (PESCO), AB'nin savunma alanında daha sıkı işbirliği ve koordinasyon amacıyla tasarladığı bir girişimdir. AB'nin küresel anlamda kalıcı ve güçlü bir güvenlik aktörü olarak kabul görmesi için atılabilecek adımlara etkili bir örnek teşkil edebilecek olan PESCO ile AB üyesi ülkeler savunma sanayileri ve teknolojileri bağlamında ilerleme kaydederek yapısal işbirliğine gidebilir. PESCO'nun uzun vadede umut verici bir adım olup olamayacağı ve günümüzde NATO'ya atfedilmekte olan küresel güvenlik aktörü sıfatını elinden alıp alamayacağı ancak zaman içerisinde belli olacaktır.

KAYNAKÇA

- Adler-Nissen, Rebecca ve Pouliot, Vincent. 2014. "Power in Practice: Negotiating the International Intervention in Libya." *European Journal of International Relations* 20(4):889-911.
- Ağır, Bülent S. 2006. "Demokratikleşme Sürecinde Ortadoğu: Engeller, İnisiyatifler ve ABD'nin Güvenilirlik Sorunu." *Siyasa* 2(3-4):1-17.
- Akgül, Öner. 2011. "Libya'da İç Savaşa Dış Müdahale: Avrupa Birliği Devrimin Neresinde?" *ORSAM Orta Doğu Analiz* 3(36):51-59.
- Altunışık, Meliha. 2012. "Arap Ayaklanmalarını Anlamak 2". *ORSAM Ortadoğu Analiz* <https://www.orsam.org.tr/tr/arap-ayaklanmalarini-anlamak-2/>.
- Ayhan, Veysel. 2011. "Libya İç Savaşı: Kabileler Arası İktidar Mücadelesi." *Ortadoğu Analiz* 3(27):8-14.
- BBC News. 2011. "Poland Backs Libya Regime Change." April 11, 2011. <https://www.bbc.com/news/av/world-europe-13125496/poland-backs-libya-regime-change>.
- Behr, Timo. 2008. "Enduring Differences? France, Germany and Europe's Middle East Dilemma." *European Integration* 30 (1):79-96.
- Bilgen, Onur. 2010. "Petrol ve Suudi Arabistan: Bir Lütuf mu Yoksa Bela mı?" *Akademik Ortadoğu* 5(1):25-42.
- Bloomberg. 2011. "AB Liderleri Libya Krizi İçin Toplandı." Nisan 19, 2011. <https://www.bloomberg.com/guencel-siyaset/haber/866879-ab-liderleri-libya-krizi-icin-toplandi>.
- Bölme, Selin M., Ulutaş Ufuk, Özhan Taha ve Müjge Küçükkeleş. 2011a. "İsyan, Müdahale ve Sonrası: Libya'da Dönüşümün Sancıları." *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Rapor No:5* 1-59.
- Bölme, Selin M., Ulutaş Ufuk, Küçükkeleş Müjge, Özhan Taha ve Eda Bektaş. 2011b. "Batı ve Kaddafi Makasında Libya." *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Rapor No: 3*.
- Brahimi, Alia. 2011. "Libya's Revolution." *The Journal of North African Studies* 16(4):605-624. <https://dx.doi.org/10.1080/13629387.2011.630880>.
- Brockmeier, Sarah. 2013. "Germany and the Intervention in Libya." *Survival* 55(6):63-90. <http://dx.doi.org/10.1080/00396338.2013.862937>.
- Brok, Elmar. ve Gresch, Norbert. 2005. "Tanıklar ve Aktörler: Elmar Brok ve Norbert Gresch", Gnesotto, N. (Editör) *AB Güvenlik ve Savunma Politikası: İlk Beş Yıl*. İstanbul: Tasam.
- Coticchia, Fabrizio. 2011. "The 'Enemy' at the Gates? Assessing the European Military Contribution to the Libyan War." *Perspectives on Federalism* 3(3):48-70.
- Doğan, Gürkan. ve Durgun, Bülent. 2012. "Arap Baharı ve Libya: Tarihsel Süreç ve Demokratikleşme Kavramı Çerçevesinde Bir Değerlendirme." *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15(1):61-90.
- Erlanger, Steven. 2011. "Confusion Over Who Leads Libya Strikes, and for How Long." *New York Times*, March 21, 2011. <https://www.nytimes.com/2011/03/22/world/africa/22nato.html>.
- European Council. 2011. "Extraordinary European Council-11 March 2011 Declaration." March 11, 2011. <http://www.consilium.europa.eu/media/21347/qcao11001enc.pdf>.
- Fraihat, Ibrahim. 2016. *Unfinished Revolutions*. New Haven: Yale University Press.
- Gençalp, Ebru. 2004. "Avrupa Birliği'nin Güvenlik Politikalarında Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası'nın (AGSP) Yeri ve NATO ile İlişkileri." Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Guardian. 2011. "Libya: Muammar Gaddafi Vows to Fight on." September 01, 2011. <http://www.theguardian.com/world/middle-east-live/2011/sep/01/libya-said-gaddafi-defiant-live-updates>
- Herd, Graeme. P. 2011. "The Arab Spring: Challenges, Obstacles and Dilemmas." *Connections* 10(4):103-120.
- House of Commons Foreign Affairs Committee. 2016. "Libya: Examination of Intervention and Collapse and the UK's Future Policy Options." Third Report of Session 2016-17.
- Howorth, Jolyon. 2010. "The EU as a Global Actor: Grand Strategy for a Global Grand Bargain?" *Journal of Common Market Studies* 48(3):455-474.
- Howorth, Jolyon. 2012. "CSDP and NATO Post Libya: Towards the Rubicon", *Egmont Security Policy Brief* 35: 1-6.
- Human Rights Watch 2012. "World Report 2012: Libya." <http://www.hrw.org/world-report/2012/country-chapters/Libya>.
- İnalçık, Halil. 2008. *Doğu-Batı Makaleler II*. Ankara: Doğu Batı.
- Independent. 2018. "Lockerbie bombing 30 years on: What is the Truth Behind UK's Deadliest Terrorist Atrocity?" December 21, 2018. <http://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/lockerbie-bombing-30-years-pan-am-flight-103-megrahi-libya-gaddafi-swire-senussi-masud-truth-a8693421.html>.
- Koenig, Nicole. 2011. "The EU and the Libyan Crisis-In Quest of Coherence." *International Spectator* 46(4):11-30.

- Koenig, Nicole. 2014. "Between Conflict Management and Role Conflict: The EU in the Libyan Crisis." *European Security* 23(3):250-269.
- Lindström, Madelene ve Zetterlund, Kristina. 2012. *Setting the Stage for the Military Intervention in Libya: Decisions Made and Their Implications for the EU and NATO*. Stockholm: Swedish Ministry of Defence.
- Louati, Claudia. 2011. "Military Intervention in Libya: Where is ESDP?" *Nouvelle Europe*. April 20, 2011. <https://www.nouvelle-europe.eu/en/military-intervention-libya-whereesdp>.
- Menon, Anand. 2011. "European Defence Policy from Lisbon to Libya." *Survival* 53(3):75-90.
- Miranda, Valérie V. 2011. "Striking a Balance Between Norms and Interests in Italian Foreign Policy: The Balkans and Libya." *IAI Working Papers* 11(11).
- Miskimmon, Alister. 2012. "German Foreign Policy and the Libya Crisis." *German Politics* 21(4):392-410.
- NATO. 2011. http://www.nato.int/cps/en/natohq/news_71867.htm?selectedLocale=en.
- Overbeck, Maximilian. 2014. "European Debates During the Libya Crisis of 2011: Shared Identity, Divergent Action." *European Security* 23(4):583-600.
- Özgen, Cenk. 2016. "Avrupa Birliği Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası'nda İlk Çatlak: Libya Krizi." *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 15:143-176.
- Perthes, Volker. 2011. "Europe and the Arab Spring." *Survival* 53(6):73-84.
- Prashad, Vijay. 2012. *Arap Baharı, Libya Kışı*. İstanbul: Yordam.
- Ralph, Jason. 2014. "The Liberal State in International Society: Interpreting Recent British Foreign Policy." *International Relations* 28(1):3-24.
- Reuters. 2011a. "TEXT-Statement from Paris summit on Libya." March 19, 2011. <https://www.reuters.com/article/libya-summit-text-idAFLDE72I0JY20110319>.
- Reuters. 2011b. "Polish PM chides Europe over Libya hypocrisy." April 09, 2011. <http://www.reuters.com/article/us-poland-eu-libya/polish-pm-chides-europe-over-libya-hypocrisy-idUSTRE7381G620110409>.
- Rice, Condoleezza. 2003. "Transforming the Middle East." *The Washington Post*, August 07, 2003. <https://www.thewashingtonpost.com/archive/opinions/2003/08/07/transforming-the-middle-east/2a267aac-4136-45ad-972f-106ac91e5acd>.
- Rousseau, Richard. 2011. "Why Germany Abstained on UN Resolution 1973 on Libya." *Foreign Policy Journal*, June 22, 2011. <http://www.foreignpolicyjournal.com/2011/06/22/why-germany-abstained-on-un-resolution-1973-on-libya/>.
- Ruffin, Five, Mubangizi, John. C. 2013. "The Morality and Politics of Humanitarian Intervention." *Politeia: South African Journal for Political Science and Public Administration* 32(2):60-83.
- RUSI. 2012. "Short War, Long Shadow The Political and Military Legacies of the 2011 Libya Campaign", Johnson, Adrian. ve Mueen Saqeb. (Editörler) *Whitehall Reports*. Mart 16, 2012. <https://rusi.org/publication/whitehall-reports/short-war-long-shadow-political-and-military-legacies-2011-libya>.
- Sadiki, Larbi. 2012. "Libya's Arab Spring: The Long Road from Revolution to Democracy." *International Studies* 49(34):285-314.
- Sciolino, Elaine. 2007. "Divided, France Welcomes and Condemns Qaddafi." *New York Times*, December 11, 2007. <http://www.nytimes.com/2007/12/11/world/europe/11france.html>.
- Shrivastava, Sanskar. 2011. "Nations Oppose Military Intervention in Libya." *The World Reporter*, March 18, 2011. <https://www.theworldreporter.com/2011/03/nations-oppose-military-intervention-in.html>.
- Tanrıverdi Yaşar, Nebahat. 2013. "Komplo Teorileri ve Ortadoğu'da Sokak Siyaseti." *Ortadoğu Analiz* 57(5):20-27.
- The CIA World Factbook. 2008-2009. <http://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>
- The Maastricht Treaty. 1992. <http://data.europa.eu/eli/treaty/teu/sign.html>.
- Volpi, Frédéric. 2004. "Pseudo-Democracy in the Muslim World." *Third World Quarterly* 25(6): 1061-1078.
- Weber, Max. 2014. *Bürokrasi ve Otorite*. Ankara: Adres.